

UDK 811.132:811.163.6'373.45

Mitja Skubic

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

JEZIKA V STIKU: SLOVENŠČINA IN FURLANŠČINA. PREVZETE BESEDE IN KALKI

Prispevek analizira medsebojne jezikovne vplive med zahodnoslovenskimi govori in obsoško furlanščino na ozemlju ob Soči, kjer sta si slovenščina in furlanščina, natančneje zahodnoslovenski in skrajni vzhodnofurlanski govori, v neposrednem stiku oz. si že tisoč let in več delita skupno ozemlje. Prispevek tehta prevzete besede iz sosednjega stičnega jezika in pa pomenske in skladenjske kalke; ti še toliko bolj zahtevajo tesno dolgotrajno sobivanje.

The paper investigates mutual linguistic influence between West Slovene dialects and Friulian along the Soča River, where Slovene and Friulian, or more precisely, Western Slovene and the easternmost Friulian dialects are in direct contact, that is to say, they have been sharing the same territory for over a thousand years. The article analyzes the words borrowed from the neighboring, contiguous language and semantic and syntactic calques, which in particular require close, long-term coexistence.

Ključne besede: zahodnoslovenski, goriški govori, vzhodna, obsoška furlanščina, prevzete besede, pomenski in skladenjski kalki

Key words: Western Slovene *Goriško* dialects, Eastern Friulian along the Soča River, borrowed words, semantic and syntactic calques

Izbrana tema, tako upamo, slavljencu ne bo nevšečna, saj je prav on uvedel izraz *prevzete prvine*, gl. SR XX, namesto »neavtohtone prvine« oz. do tedaj rabljenih izrazov tuj in izposojen (*tujka, izposojenka*). Izraz je uporabljen za besede, pri katerih še čutimo tuji izvor, bodisi na podlagi neprilagojenosti strukturnim lastnostim posameznih plasti slovenskega jezika ali pa zaradi posebne stilistične zaznamovanosti nasproti domačim (ali podomačenim) vzporednicam.

V *Slovenski slovnici* (Toporišič 2000: 13) najdemo tole definicijo: »Starejša izraza za pojem prevzeta občna beseda sta tujka in izposojenka. Danes nam izposojenke pomenijo tiste prevzete besede, ki so se docela prilagodile slovenskemu jeziku v izgovoru, pisavi, pregibanju, skladnji, tvorjenju novih besed ipd. /.../ Tujke pa imenujemo tiste prevzete besede, ki se slovenščini niso prilagodile popolnoma, temveč le v večji ali manjši meri.« Izraz »prevzeta beseda« je ustrezen tudi zato, ker govori samo o vstopu besede iz tujega jezika in nič o kakem vračanju.

1 V romanskih jezikih je mogoče ugotoviti nekaj zadrege: izrazi kot *prestito, emprunt, prestamo* so uporabni tako za pojav kakor tudi za posamezno leksikalno prvine. Izraz *izposojenka* pravzaprav nalaga, da izposojeno vrnemo, *prevzeta beseda* pa ne. Od iz drugih jezikov prevzetih besed (»tujk«) – nekaj časa je seveda taka beseda tujka, potem pa, če se pač obdrži, lahko vraste v fonomorfološki sistem in postane domača, splošno rabljena ali vsaj znana v nekem pomenskem polju – se jih le zelo majhen del vrne v jezik, odkoder je bila beseda »izposojena«: romanistika pozna kot

najbolj bleščeč primer vračanja kastiljski *alcázar* 'utrdba, grad, palača'. Beseda je res iz arab. *(al)kasr*, ta pa iz lat. CASTRUM. Lahko pa je beseda vrnjena samo v delnem pomenu: *parlement*, izpeljanka iz glagola *parler* <* *parabolare*, je gotovo nastal v stari francoščini, o tem priča sinkopa nenaglašene samoglasnika, v pomenu 'pogovor, srečanje, zmenek' in je znan ves pozni srednji vek, največkrat v pomenu 'pogovor med kavalirjem in dekletom'. V srednji francoščini se je tako imenoval sodni zbor, a v pomenu 'zakonodajno telo', kot ga razumemo danes, je ugotovljiv na Angleškem, v anglonormanski jezikovni dobi. Od tam je bil v tem delnem pomenu vrnjen v romansko jezikovno sfero. Nekaj »izposojenk« te vrste, seveda mnogo bolj skromnih pomenskih razsežnosti, ponuja tudi naše gradivo, npr. *cragnize* 'platno s Kranjskega' ali *skadelze* 'skodelica', kot ugotavlja za slovenskemu ozemlju bližnje furlanske kraje ASLEF, furlanski jezikovni atlas.

2 V prispevku obravnavamo prevzemanje leksikalnih prvin in kalkiranje; omejujemo se na ozemlje ob Soči, kjer se stikata romanski in slovanski svet, natančneje, skrajna vzhodna obsoška furlanščina in skrajni zahodnoslovenski govori. Tu sta jezika v stiku že dolga stoletja: v Gorici in na zahodnem bregu Soče si etniji v precejšnji meri delita ozemlje od prvega stika dalje, torej že precej več kot tisoč let. Za furlanski jezikovni vpliv na zahodnoslovenske govore upoštevamo tudi gradivo, nabrano v Režiji in Benečiji, ob Teru. Tudi ta omejitvev slavljenca ne bo nevšečna: v svojem delu, tako v *Slovenski slovnici* (Toporišič 2000: 131) kakor tudi v *Enciklopediji slovenskega jezika* (Toporišič 1992), npr. v geslih *prevzemalni jezik*, *prevzeto besedje*, večkrat opozarja na furlanščino kot na tisti jezik, ki je na slovenščino kot sosednji, stični jezik vplival, a je iz slovenščine jezikovne prvine tudi prevzemal. Ni pa dvoma, da za prevzemanje neposredni stik ni nujen. Dovolj je pomisliti na leksikalne prvine, ki jih dandanes različni jeziki prevzemajo iz angleščine.

Ne tako za kalk. Kalkiranje je presnemanje pomena besede ali besedne zveze iz tujega, rekli bomo, stičnega jezika. Torej pomena, ki ga domača beseda nima, ali strukture, ki je jezik, ki prevzema, sicer ne pozna: glagolsko sintagmo *tirâ su i bambini* je za furlanščino in za nekatera severnoitalijanska narečja imel za pomenski kalk po nemškem »die Kinder aufziehen« že véliki italijanski jezikoslovec G. I. Ascoli. Besedna zveza *tirâ su, tirare su* je furlanščini in italijanščini sicer znana v osnovnem pomenu 'dvigniti, potegniti kvišku'. Za skladijski kalk naj navedemo, spet iz germanško-romanske stične aree, kalk po angleškem vzoru v kanadski francoščini: *un réputé ingénieur, un très animé débat*. Kršena je francoska in splošnoromanska norma o stavi razločevalnega, distinktivnega pridevnika: ta stoji za samostalnikom, ki ga določa. Stava pred njim ima stilistično vrednost. Oba jezikovna pojava, pomenski in skladijski kalk, sta mogoča samo na stičnem ozemlju, torej ob neposrednem stiku govorečih. Zmeraj velja ugotovitev, ki jo je kot vodilo zapisal Uriel Weinreich v svojem dragocenem delu o jezikih v stiku, da je jezikovno vplivanje stvar govorečega, ali govorečih, morda dela etnije. Sledeč Weinreichu izhajamo iz prepričanja, da je za kalkiranje potreben stik, bodisi posameznika, ki živi v nekem jezikovno drugačnem okolju (mešani zakoni, izselitev, iskanje dela in kruha v tujini), ali skupine, morda cele etnije ali dela le-té, ki se iz različnih razlogov znajde ob neki drugi z drugačnim jezikom. Primorski Slovenci

so že tak primer. V svojem prispevku tehtamo medsebojna jezikovna vplivanja med obsoško furlanščino in zahodnoslovenskimi govori. Ne gre za diglosijo, ki je res bila med slovenskimi govori in italijanščino, saj je bila ta goriškim in tržaškim Slovincem od državne oblasti vsiljena v času med obema svetovnjima vojnama, torej med letoma 1918 in 1943, najbolj brutalno res v dvajsetletju fašističnega režima, a ne šele takrat, v Benečiji in Reziji pa že od srede 19. stoletja dalje. Za rojake v Italiji pa je italijanščina še dandanes v javnosti pomembnejši jezik. O tem pričajo uradovanje, občila, služba (gl. Kaučič-Baša 1992/1993: 221–226). Na vprašanje, kdaj lahko govori Slovenec na tem etnično in jezikovno mešanem ozemlju materni jezik, je odgovor precej pri roki: doma, v slovenskih kulturnih ustanovah, v cerkvi, v slovenskih šolah, v javnosti (točilnica, gostilna, prireditve), a samo takrat, kadar je prepričan, da je krog prisotnih, s katerimi govori, slovenski, da bo torej tisto okolje njegovo govorico razumelo. In podobno, a za furlanščino še veliko slabše, je razmerje med furlanščino in italijanščino.

3 Odnos furlanščine do slovenščine je drugačen: jezika nista nikdar bila v diglosijski opoziciji. Furlanščina, svojski romanski jezik, ima v sicer samostojni deželi Republike Italije Furlaniji – Julijski krajini mnogo manj pravic, kot jih ima v taisti deželi slovenščina, tudi zato, ker jo že stoletja v kulturi in v javnem življenju nasploh obvladuje italijanščina, ali vsaj od 15. stoletja dalje, ko so Benetke po koncu posvetne oblasti oglejskega patriarhata razširile svojo oblast na večino furlanskega ozemlja. Le goriška grofija, v majhni meri jezikovno tudi furlanska, je bila od konca srednjega veka po izumrtju grofovske rodbine Lurn und Pustertal pod Habsburžani; od Beneške republike jo je ločila reka Idrijca, furlansko Iudri, italijansko uradno Judrio.

A vendar, kulturno je bilo vse ozemlje Beneške republike in tako tudi furlanska jezikovna območja tostran Idrijece pod vplivom italijanščine in nič drugače ni bilo na slovenskem etničnem in jezikovnem ozemlju (Rezija, Benečija), še preden je nekdanja Beneška republika leta 1866 postala del italijanskega kraljestva. In predvsem, furlanščina je italijanščini in tudi beneškemu narečju jezikovno preblizu, da bi bilo zmeraj mogoče odločno reči, da gre pravzaprav za tuji, italijanski ali beneški jezikovni vpliv, kar je bilo za iz avstrijske nemščine prevzete besede vendar lažje, npr. za *spoler(t)*, *ringhispil*, *slàif*. Italijanizmi ali venetizmi kot npr. *primevere*, *autuno*, *farmacista*, *forchete* počasi izrivajo iz rabe stare, žlahtne furlanske izraze kot *viarte*, *sierade*, *speziàr*, *piròn*. Italijanščina duši furlanščino kot jezik javnega življenja, uradovanja, kulture, tudi kot poučevalni jezik v šoli, kot jezik v cerkvi. Dovolj je pomisliti, da je prvi celotni prevod Svetega pisma v furlanščino iz leta 1997.

4 V prispevku skušamo čim bolj ločiti prevzemanje besed in presnemanje pomena nekega izraza ali strukture. Za prevzete leksikalne prvine si zamišljamo, da je jezik prevzemal izraze za pojme, tudi za predmete in stvarne reči, ki jih do tedaj ni (dobro) poznal. Baudouin de Courtenay je za Rezijo ugotovil *brage*, *brageše* ‘hlače’, kar je nedvomno iz furlanščine; to zatruje sonorizacija medsamoglasniškega nezvenečega velara, tako v furlanščini kakor tudi v vsej severnoitalijanski jezikovni sferi, za keltsko/galsko *braca*. Izvirno obliko z nezvenečim velarom dokazuje romunščina: *îmbrăcăminte*, *se îmbrăca* ‘obleka, obleči se’. *Hlača* v Reziji nima istega pomena kot v drugih slovenskih narečjih, ohranila je pomen iz latinščine (<CALCEA). Prek furlanščine je prišla

v slovenščino tudi po kaka langobardska beseda, kot *fara* (v pomenu 'rod, družina'), *iote* 'fižolova juha', *braide*; ta ohranja tako v furlanščini kot v zahodnoslovenskih govorih izvorni pomen iz langobardščine: 'posest okrog hiše'. Langobardska in furlanska *fara* nima z *župnijo* nič opraviti; slovenska *fara* v tem pomenu je prek nemščine prevzeta lat. PAROCHIA in ta iz gr. *παροικία* 'sosedstvo', gl. Bezljaj, ESKJ I, s.v. ??? *far* 'duhovnik' in *fara* 'rod'. V tem pomenu *rod* rabi langobardsko besedo znameniti čedajski kronist iz 8. stoletja Pavel Diakon, Langobard po rodu, v sicer latinsko pisani kroniki langobardskega kraljestva v Italiji, gl. *Historia Langobardorum*, II, 9. Poroča, da je čedajski vojvoda zahteval, da mu kralj prepusti *quas ipse voluisset Langobardorum faras, hoc est generationes* 'rodove, rodbine, ki si jih bo sam izbral', torej nekako 'dobrega plemena, dobrega rodù'. Samo tako je razložljiva besedna zveza v slovenščini *fant od fare*.

Razlogi za prevzemanje in za kalkiranje so različni: neki pojem v ciljnim jeziku ni poznan, ali je vsaj slabo poznan in tako izraz prinaša nekaj novega ali vsaj natančnejšega. So poklici, zaposlitve, dejavnosti, ki zahtevajo svojski izraz. V specializiranih, strokovnih jezikih je prevzemanja zelo veliko, pa tudi kalkiranja, se pravi prevajanja v ciljni jezik. Tega je mnogo tudi v slovenščini, ki ima na voljo celo dvojnost; priključimo si v spomin jezikoslovno terminologijo: *genitiv/rodilnik*, *adverb/prislov*, posebej pa je treba upoštevati dvojnice, kjer sta si prevzeta tuja beseda in domača, torej prevod, kalk, velikokrat porazdelili pomensko polje, prim. *sekretarka/tajnica*, *bibliotekar/knjižničar*.

Kalkiranje je po Weinreichu mogoče samo v jeziku posameznika, ki se znajde v drugačnem jezikovnem okolju, ali ob stiku dveh etnij. Za prevzemanje neposredni stik ni nujen pogoj, je pa seveda močno pomemben. Če vzamemo za slovensko-furlansko medsebojno jezikovno vplivanje kot zgled v pretres izrazje, vezano na precej gostilniško igro, balinanje, ugotavljamo kot vir zanje furlansko *bale* 'krogla', italijansko in toskansko je *palla*. Tudi v osrednjih slovenskih narečjih je znan izraz *balin* 'najmanjša krogla pri balinanju', gl. SSKJ I, s široko razvejano družino, celo z ljubko metaforo, torej v prenesenem pomenu: *ostrigli so ga na balin*, kar dokazuje vraslost iz furlanščine prevzete besede v slovenski pogovorni jezik. Zahodnoslovenski govori poznajo razen glagola *balat* še izraz *rešta*: igralčeva krogla mora obstati na mestu, s katerega je izbila tekmečevo. Romanski vir ne more biti sporen. SSKJ tega izraza nima, kakor nima registrirane rabe *dobra igra*: pri balinanju igralec sicer zaluča svojo kroglo, s tem izrazom pa si pridržuje pravico, da jo vzame nazaj, če bi se pri natančnejšem merjenju, od blizu, izkazalo, da to ne bi bilo potrebno (v balinarskem žargonu, da njegova »drži«). Zamišljamo si, da so prinesli balinanje na Kranjsko, kjer je bilo (kakor tudi v nemških deželah nasploh) bolj v navadi kegljanje, furlanski delavci. Navedena sintagma je prav verjetno kalk po furlanski *bale a bon zuc*.

Zadržali smo se ob gradivu, ki ga ponuja preprosta gostilniška igra, ravno zaradi tega, ker ne gre samo za prevzemanje, ampak tudi za kalkiranje, se pravi za presnemanje pomena. In predvsem, ker gre za prevzemanje in kalkiranje med dvema plastema vsakdanjega pogovornega jezika, ne morda pisnega, knjižnega. Zahodnoslovenski govori poznajo kar nekaj kalkov po bližnjem romanskem jeziku, in to je bila v preteklosti predvsem furlanščina, mnogo manj beneški govori; treba pa je seveda zmeraj upoštevati mogočni vpliv italijanščine.

Kalkiranje po romanskem vzoru ugotavljamo tudi v skladnji. Morda je tu italijanski vir pogostejši: vpliv šole in jezika v javnosti je izrazitejši. Dovolj bo spomniti na rabo predlogov: *Ta sgublenj nasrechnj sin od evangelia*, Attems, 18, 32; *Sv. Maria od Zdravja /.../ za Sv. Marijo zdravja*, Matajur; *Carli, prezident od Confindustrije. Tudi ta ni služba od petjarja*, Matajur. Tu želimo dodati primer iz dubrovniške hrvaščine, ker gre za isti predlog: *živeti od gospara* je kalk po it. *vivere da signore* (Tagliavini 1942: 181); *Telega stagiona jo na morta narest* 'v tem letnem času te jedi ne morete pripraviti', Matajur, v rubriki kuharskih nasvetov z naslovom »Odkrimo pokrú«. Za izraz časovnosti je tu it. in frl. genitiv s predlogom *di questa stagione/di cheste stagion* v slovenščino presnet z roditeljskim.

Izrazito furlanski vpliv se kaže v rabi meteoroloških glagolov: *To ne lije, to se če prignat*, Mat. I, 89; *To germi prou. To se rudi pobliskuwa*, Mat. I, 95, kar je v furlanščini *al tarlúpe, al tone, al lampe* (Pellegrini 1972: 434). Za kalk po romanskem vzoru imamo tudi povzemanje s samostalnikom izraženega pojma s pomočjo nenaglašenege osebnega zaimka: *Tele bargeške so mu jih držale gor na rit od mame narete gauštre*, Matajur. Za glagol lahko navedemo primere, kjer je negotovo ali napačno izražen glagolski vid: *Novico smo bli že tekrat napisal. Seda objavimo fotografijo an jim ponovmo naše voščila* po furlanski sintagmi *No stin a fevela* ... (Matajur). Norma v slovenščini bi zahtevala, da časopis zdaj *objavlja* fotografijo mladoporočencev in jima *ponavlja* voščila. Na splošno pa je razlikovanje dovršnosti in nedovršnosti glagola v zahodnoslovenskih govorih dokaj skladno z normo v slovenskih osrednjih narečjih. Čut za glagolski vid se zdi trden. V dokaz naj navedemo iz romanskega sveta prevzete glagole, ki seveda vidskega razlikovanja ne poznajo, a je ta v slovenski rabi s pomočjo predpone jasno izražen: *An se je polamentú* 'potožil se je', Mat. IV, 14; *Alora slama je popensala an moment* 'slamica je za trenutek pomislila', ankete profesorja Logarja, za kraj Sarženta; *Nekaj zarnja je padlo blizu poti: potniki so ga popeštali* 'so ga pohodili', Dom.

In verjetno iz furlanščine, vsekakor pa iz romanskega jezikovnega okolja, je izražanje časa, npr. *pet in pow*. Glagol *stare/stâ* v govorjeni besedi na slovenskem zahodu ni iz furlanščine prevzeta beseda, je pa pomenski kalk po furlanščini. *Gigi, kje stoji?* 'kje biva?, kje stanuje?' Izrazito furlanska je v zahodnoslovenskih govorih zgradba zanikanege velelnika, prepovedi s pomočjo sintagme s polpomožnikom *stâ: ne stojmo reč* po frl.??? *No stin a fevelâ*, in tako zvenijo svetopisemske besede *Noli me tangere* (Evangelij po Janezu, 20, 17) v furlanskem prevodu *No stâ a stratignîmi*, v italijanskem pa mnogo bolj blede in predvsem netočno *Lasciami*. Ta zgradba je zahodnoslovenskim govorom splošno znana. Imamo jo za skladijski kalk po furlanščini, saj ni znana ne toskanskemu narečnemu govoru ne normirani, pisni italijanščini. V pisnem gradivu iz zahodnoslovenskih govorov je pogosta: *Ne stujte se bat, 3 lesičice gotrice; Na stuj zamujat po pot*, Tomasetig.

5 Prevzete slovenske jezikovne prvine v obsoški furlanščini

Iz slovenščine, natančneje iz zahodnoslovenskih govorov prevzete besede v furlanščini niso tako redke, čeprav je Karel Štrekelj (1890: 478) zapisal, da je zahodna slovenščina iz furlanščine prevzela približno trikrat toliko, kolikor ji je dala. To

je morda res, kakor je tudi res, da najdemo furlanske jezikovne prvine v slovenščini zapisane šele v zadnjih stoletjih, tako v pridigah prvega goriškega nadškofa, Furlana Mihaela d'Attemsa, in pa ob koncu 19. stoletja v izčrpnih raziskavah slovenskih govorov v Reziji in Benečiji Boudouina de Courtenayja. Slovenske jezikovne prvine v furlanščini in zlasti še v obsoški furlanščini pa so dokumentirane v pisni obliki že vsaj tisoč let. Dovolj je pomisliti na zapis lastnih imen, osebnih in krajevnih, začeniši z Gorico, katere ime je bilo nekajkrat zapisano prav na začetku preteklega tisočletja: *Medietatem unius ville que sclavica lingua vocatur Goriza* (Frau 1979: 1064). Okrog leta 1150 je bil naveden v t. i. *Rotoli di Aquileia* seznam zavezancev za dajatve cerkveni in posvetni gosposki v župniji Fara (Fara d'Isonzo) in tam je od 102 faranov polovica takih, ki nosijo slovensko ime: *Beroslav, Bolegoi, Dobroslav, Dobrovit, Soloslav, Stanomer, Ianis* in ravno tako v obsoških župnijah Sabreda (danes Majnica), Gradisca, Bruma, Peteano, medtem ko za Oglej ni zapisano niti eno slovensko ime (Frau 1988: 24). V poznejši dobi se najde celo nekaj rodbinskih imen: za leto 1414 se poroča, da je bil pri neki kupčiji prisoten *chorosez so visin*, v približno istem času je bil zapisan priimek *Klabuc*: imela ga je *Betta Claboch* iz Pušje vasi, vpisana v cerkveno družbo *Confraternita dei battuti di Venzone* (D'Aronco 1960: 62 in 65).

Od občnih imen je iz najstarejše dobe in s tem tudi medsebojnega jezikovnega vplivanja nekaj besed, ki se tičejo zgodovinskega stanja, npr. *pustota*: slovenski zgodovinar Milko Kos je posvetil izrazu izčrpno študijo, ???Manjka v seznamu literature???gl. SR III, 1950: oglejski patriarhat je po vdorih Madžarov v drugi polovici 10. stoletja na opuščene zaselke poselil slovenske kmete. Ti so se v nekaj stoletjih poromanili, a krajevna imena ob t. i. *Strata Hungarorum*, očitno bolj odporna kot prebivalstvo, so obstala tja do reke Tilment in celo čez: *Belgrado, Gradisca, Gradiscuta, Gorizzo, Virco, Lonca* (z ohranjenim nosnikom). Ti toponimi so se ohranili, kot je v današnji furlanščini ohranjena *pustota*, in celo ne samo kot izraz za zemljepisni pojem. Ermes di Colloredo, znameniti furlanski pesnik iz 17. stoletja, je uporabil izraz v prislovni zvezi v prenesenem pomenu: *Par passion ses in pustot* 'zaradi svoje strasti ste obupani'. Iz slovenščine prevzetih občnih imen je v furlanščini dokaj; eden od pomembnih furlanskih slovničarjev, Giuseppe Marchetti, jih ceni na okrog 100 enot, z izpeljankami vred pa naj bi jih bilo še enkrat toliko. Velikokrat gre za prevzemanje iz nuje, za izraze, ki prej niso bili znani, tako za predmete iz ljudskega izročila, za oblačila kot *ruta*, za jedi kot *gubana, kolač*, za stvari, vezane na ljudske navade in običaje, kot *majolika* oz. (za ples ali petje) *majolčica*. Večkrat tudi za dejavnosti ali (nekaj bolj znane) poklice, ki so jih najbrž opravljali predvsem Slovenci, oz. na te posle vezane predmete, npr. *koš, zvitek; pek*, in ob njem za ženski spol *peca* in za prostor dejavnosti *pecaria*. Če je danes kak poklic manj pomemben, npr. *pestrna*, je le treba dodati, da je v stičnem romanskem govoru s slovenščino pogljal korenine, je produktiven: *pesternar* (v triestinščini???, beneški govorici v Trstu) 'pestovati, ujčkati'. Da je ravno tako s slovenskim *kolačem* v furlanščini, je ugotovil že Štrekelj, ki navaja (Štrekelj 1890: 475): *colazz-utt, -in, -ett, -on, -att; incolazzâ, colazzâr*. Samostalnik je bil morda prevzet, nekako iz nuje, glagol pa zanesljivo skovan v furlanščini: *Un serpint ch'al si rotolave in colâz, intò di un milúz* (D'Aronco 1960: 457) 'kača, ki se je ovijala krog jabolka'; *Incolazze la cuarde che no s'ingredei* 'zvij vrv, da se ne zaplete'; *I madrâcs quant che son in amôr*

'*e s'incolazzin* 'kadar se kače gonijo, se zvijejo v klobčič'. Primera z glagolom sta iz NP, s.v. Star in močno razširjen je slov. *koš*. V 14. stoletju ga najdemo zapisanega v latinsko pisanih statutih mesta Viden, ki prepovedujejo sprejemati sadje iz koša kakega tujca: *accipere pomas vel fruges alicui forsensi de eius cistis sive cossis*. Za starejšo dobo dokazujejo njegovo vitalnost izpeljanke, npr. *Toni chossàn* 'dninar' in *Visintin, cossàr vignùt di Foiàn* 'košar, pletilec košev iz Foiana'. Iz izraza za poklic so tudi lastna imena *Cossàr, Cossùt, Còssio*. Ni ga obšlo niti sodobno športno izrazje: Luciano Spangher pravi v svojih mladostnih spominih na trideseta leta preteklega stoletja za eno od športnih iger *bala tal cos* (*basket*). Slov. *osmica* je bila prevzeta v pomenu 'priložnostni vinotoč', kjer je vinogradnik osem dni, se pravi teden dni, brez obdavčitve točil doma pridelano vino. Tudi ta izraz se je ukoreninil: za triestinščino, tj. za beneščino v Trstu (it. il triestino), navaja Doria *osmizaro* 'lastnik takega vinotoča'. Od socialno nizkih zaposlitev je mogoče omeniti *bubez* 'nekvalificiran zidarski delavec, težak', kjer je leksem iz nemščine, pripona pa kaže, da je bil posrednik slovenski pogovorni jezik, skoraj gotovo v času gradnje železniške proge Dunaj–Ljubljana–Trst. Za obratno smer naj navedemo *malovar* in izsamostalniški glagol *malovariti* (slišano v Prvačini pri Šempetru v maju 2006) iz triest. *manoval*, frl. *manual* 'nekvalificirani zidarski delavec' (Godini 1981: 104).

6 Kot povsod je teže prepoznaven skladijski kalk. Neke strukture ali neke skladijske rabe ciljni jezik ne pozna: furlanščina, in romanski jeziki nasploh, bi v stavku *Il cil j'a prometùt una biela zornada* zahtevala imperfekt, ne pa sestavljeni preteklik. Primer je navedel že leta 1889 Federico Simzig, tedaj profesor na goriški klasični gimnaziji, in sicer v izveščju svoje gimnazije za tisto leto. Pravilno ga je presodil za skladijski vpliv iz slovenščine, torej za skladijski kalk, saj je raba sestavljenega preteklika v tem stavku in s tem osebkom za furlanščino nesmiselna. Slovenščina tega glagolskega obrazca (»časa«), imperfekta, seveda nima, v romanskih jezikih, in tako tudi v furlanščini, pa imperfekt služi za izražanje stanja v preteklosti, kar je mogoče v slovenščini izraziti z nedovršno obliko glagola: *nebo je obljubljalo lep dan*. Raba sestavljenega preteklika v furlanščini je presneta po slovenščini in je za romansko normo napačna.

Simziga lahko štejejo zlasti za obravnavo furlanskega glagola za pionirja v iskanju razlag za skladijske pojave, ki kršijo furlansko normo: za vpliv slovenščine ima tudi v goriški furlanščini neupoštevanje sosledice časov, kar je za romanske jezike iz latinščine podedovano dokaj strogo pravilo. Samo v romunščini latinska *consecutio temporum* ni spoštovana, kar je seveda dokaz, da gre za slovanski vpliv na romansko jezikovno sfero, v našem primeru torej za vpliv zahodnoslovenskih govorov na obsoško furlanščino. Mislimo na gradnjo predmetnega odvisnika, ki zahteva v romanskih jezikih za sočasnost imperfekt, za preddobnost pluskvamperfekt in za zadobnost sestavljeni pogojnik, ne pa sedanjik, preteklik oz. prihodnjik, kot je to pravilo v slovenščini in v slovanskih jezikih nasploh: ti gradijo povedni, predmetni odvisnik tako, da ohranja glagolsko paradigmo, kot bi jo glagol imel v premem govoru. Če torej najdemo v besedilih v obsoški furlanščini mesta kot *Ià scritti che i chiatti un zovin intelligent e sovradut onest* 'pisal ti je, da mu poišči razumnega in predvsem poštenega mladeniča'; *ia fat il*

patt che se la linea dei Conz si estinguerà, la Contea passerà ai duchis d'Austria 'sklenili so pogodbo, da bo grofija prešla v last avstrijskih vojvod, če bo rodovina goriških grofov izumrla'; *Io, par contentà me nevod, i ai preada che accetti la so man* 'da bi nečaku ustregla, sem jo prosila, naj sprejme njegovo roko', imamo tako rabo glagolskih paradigem za skladijski vpliv stičnih zahodnoslovenskih govorov. Vsi trije navedki so iz dramskega dela goriškega Furlana Carla Favettija *Leonardo Papes. Un zittadin gurizzan del 1500* s konca 19. stoletja.

Kalkiranje po slovenščini, zmeraj seveda v vzhodni, obsoški furlanščini, ugotavljamo pri furlanskem glagolu tudi v šibki rabi konjunktiva v odvisnikih, kjer je izražena negotovost v realizaciji dejanja ali pa želja, dvom, osebno mnenje. Raba v navedenem Favettijevem dramskem delu ni čisto dosledna. Stavek *Crođin che vevin puartat la notizia che il cont sei muart* 'mislimo, zdi se nam, da so prinesli vest, da je grof umrl' ima v prvem odvisniku povedni naklon, indikativ, v drugem, od prvega odvisnem, pa vendar konjunktiv, čeprav je negotovost realnosti vidna v obeh. Največkrat pa negotovost realizacije, osebno mnenje, čustvena zagretost, želja, bojazen ipd. vendarle niso izraženi s posebno glagolsko obliko, s konjunktivom: *Mi displas che sestu vignut ca di me* 'žal mi je, da si prišel sem k meni'. Raba povednega naklona je torej prav taka kot v slovenščini; smemo jo torej imeti za skladijski kalk po slovenščini ali celo za dokaz morda že izginule dvojezičnosti.

Manj verjetno je, da bi slovenskemu vplivu lahko pripisali rabo pogojnika v odvisniku potencialne ali hipotetične periode in enako v dopustnem odvisniku: *Se il Rabatta la pensares sul serio, io i dares la preferenza* 'če bi Rabatta mislil resno, bi mu jaz dal prednost'; *E anchia se vegnaressin ca me sior pari e me siora mari, no, no mi pleares* 'in tudi če bi prišla sem moj oče in moja mati, se ne bi uklonila'. Navedka sta iz istega dramskega dela Carla Favettija, torej s konca 19. stoletja, enako rabo pa najdemo že v jezikovno dragocenih pogovorih, ki jih je leta 1828 pod naslovom *I dialoghi piacevoli in dialetto vernacolo triestino* sestavil don Giuseppe Mainati: pisani so namreč v tergestinščini, se pravi, v stari, tedaj iz vsakdanje rabe že izginjajoči inačici južne furlanščine. Tam beremo stavke kot *Se mi gavarèss bez, volarèss fàla subit* 'ko bi imel denar, bi (cesto) naredil takoj'. Pogojniki s furlansko obliko (-ressi) najdemo kdaj pa kdaj v pisanjih vseh dob furlanskega jezika, res pa je, da je taka raba v slovenskim govorom bližjem jezikovnem območju dokaj pogostna in je dandanes vsesplošna. Dodajmo iz Spangherjevih razmišljanj o goriški mulariji nekdanj in danes (Spangher 1990: 99): *Se podaressin, no fumaressin altri che spagnolèz di «haschish»*, 'ko bi mogli, bi ne kadili drugega kot cigarete s hašišem'.

Carlo Tagliavini (Tagliavini 1942: 381) sicer z vso previdnostjo za beneške govore v Dalmaciji dopušča vpliv hrvaških govorov, *se gavarìo, te dario*, a na podoben zgradbo pogojnih stavkov je za Dalmacijo opozoril že Schuchardt; za triestinščino pa navaja Schuchardt (1884: 123) presenetljiv primer *mi ghe prestassi bezzì, se gavarìa* 'ko bi imel kaj denarja, bi mu ga posodil', kar dokazuje, da je konstruiranje zmedeno, da skladijska norma ni utrjena. Razlaga s slovanskim jezikovnim vplivom ni čisto prepričljiva, res pa je, da najdemo v besedilih obsoške furlanščine večkrat rabljen pogojniki tam, kjer bi pisna norma za furlanščino, in seveda za italijanščino, zahtevala konjunktiv: *Veva viodut un spectacul, che mai si lu vares maginàt* 'videl je prizor, ki si ga ne bi bil nikoli zamišljal' (Cossar 1930: 65).

7 Dovolj je torej mest, ki nam kažejo rabo v furlanskih besedilih kot skladijski kalk po slovenski. To prepričanje potrjuje ugotovitev, da take rabe norma furlanščina ne dopušča in da je zunaj obsoške furlanske sfere skorajda ni najti. Dodatno potrdilo vidimo v tem, da prevodi v furlanščino tovrstnih odstopanj od norme ne poznajo, prevod pa je v glavnem zvest normi, ki v nekem jeziku vlada: ustvarjalec izvirnega besedila je mnogo bolj svoboden, da snuje zgradbo jezika po svoje. Za naše gledišče tudi z rabo, ki ji je dal pečat stični jezik, obsoški furlanščini torej zahodnoslovenski govori, morda nekdanja dejavna in potem izgubljena dvojezičnost. Zmeraj si namreč zastavljamo vprašanje, ali je razlog za verjetno oz. domnevno rabo, zlasti v skladnji, v govorici obmejnega Furlana oz. neke furlanske skupine v Gorici, ob Soči, poznavanje narečne slovenščine, ali pa gre za Slovenca, morda potomca slovenskih staršev, ki je obdržal neki izraz ali skladijsko strukturo iz svojega maternega jezika. Za besedje je padovanski jezikoslovec G. B. Pellegrini opozoril na koristnost ločevanja med pravimi prevzetimi besedami, po nemški terminologiji *Lehnwörter*, in iz opuščene, izgubljene maternega jezika še ohranjenimi, in potemtakem *Reliktwörter*. Za skladijske pojave bi smeli reči, da je pogoj za njihovo uveljavitev v furlanščini dokaj dobro znanje slovenščine, če že ne materni jezik govorečega vsaj govorica okolja njegovih mladih dni. Če je iz tujega, za naše razglabljanje stičnega jezika brez velikih težav mogoče prevzeti posamezno besedo, zahtevata tako pomenski kakor tudi skladijski kalk dolgotrajen proces, saj gre pri tem v govoru Neslovenca, Furlana, za posnemanje tujega duhá, pri Slovincu pa za materni jezik, ki se opušča in tako počasi izgublja, ob tem pa ohranja kako dragoceno jezikovno prvino.

VIRI

- Carlo Michele ATTEMS, 1993: *Slovenske pridige*. Za prvo objavo pripravila Lojzka Bratuž, Trst.
- Jan Baudouin de COURTENAY, 1895–1913: *Materialien zur südslavischen Dialektologie und Ethnographie*, I–III, St. Petersburg; IV, Trieste/Trst 1988.??Dve letnici??
- Ranieri Mario COSSAR, 1930: *Storiutis gurizzanis*. Udin.
- Gianfranco D'ARONCO (ur.), 1960: *Nuova antologia della letteratura friulana*. Udine-Tolmezzo.
- Carlo FAVETTI, 1892: *Leonardo Papes. Un zittadin gurizzan del 1500*. Gurizza.
- Tine LOGAR, Ankete prof. Logarja. Ljubljana: SAZU.
- Milko MATIČETOV, 1987: *3 lesičice gotrice*, 1987. Ljubljana: Mladinska knjiga, Trst: Založništvo tržaškega tiska.
- Giuseppe MAINATI, 1972: *I dialoghi piacevoli in dialetto vernacolo triestino pubblicati e tradotti da Giuseppe Mainati*, edizione critica a cura di Mario Doria. Trieste.
- Pavel DIAKON, 1988: *Zgodovina Langobardov/Historia Langobardorum*. Maribor.
- Luciano SPANGHER, 1990: *Di cà e di là da la Grapa. Di cà e di là dal Pomeri. Blects gurizans*. Guriza.
- Ada TOMASETIG, 1981: *Pravce moga tat an moje mame*. Špeter–Trst.
- Dom. Kulturno-verski list*, 1985, 1991. Čedad.
- Matajur. Tednik Slovencev Videmske pokrajine*, 1987, 1989. Čedad.

LITERATURA

- ASLEF, 1972–1984: *Atlante storico-linguistico-etnografico friulano*, I–VI. Udine.
- France BEZLAJ, 1976–2005: *Etimološki slovar slovenskega knjižnega jezika (ESSKJ)*. Ljubljana.
- Giovanni FRAU, 1988: Il friulano orientale. *Cultura friulana nel goriziano*. Gorizia. 17–36.
- Neva GODINI, 1981: La fortuna dei friulanismi nello sloveno carsico mediano. *Ce fastu?*, 57. Udine.
- Majda KAUČIČ-BAŠA, 1992/93: Kdaj govorijo Slovenci slovensko. *JiS* 38. 221–226.
- Milko KOS, 1950: *Pustota*, Ramovšev zbornik, SR III, Ljubljana, 397–404.
- NP 1935 Giulio Andrea PIRONA – Ercole CARLETTI – Giovan BATTISTA CORGNALI, *Il nuovo Pirona. Vocabolario friulano*, Udine.
- Giuseppe MARCHETTI, 1952: *Lineamenti di grammatica friulana*. Udine.
- Giambattista PELLEGRINI, 1972: *Saggi sul ladino dolomitico e sul friulano*. Bari.
- Hugo SCHUCHARDT, 1984: *Slavo-deutsches und slavo-italienisches*, Graz.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika* I–V, 1970–1991. Ljubljana: SAZU in DZS.
- Federico SIMZIG, 1889: Solecismi nella parlata goriziana. *39. Jahresbericht des K. K. Gymnasiums in Görz*. Görz.
- Karel ŠTREKELJ, 1890: Zur Kenntniss der slawischen Elemente im friaulischen Wortschatze. *Archiv für slawische Philologie*, XII. Berlin.
- Jože TOPORIŠIČ, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana.
- 1972: *Prevzete besede slovenskega knjižnega jezika. (Glasovi, pisava, oblike, tvorba, besede)*, SR XX, 3, 285–318.
- 2004: *Slovenska slovnica*. Obzorja: Maribor.
- Uriel WEINREICH, 1974: *Lingue in contatto*. Torino.

RIASSUNTO

Lingue in contatto: lo sloveno e il friulano. Prestiti e calchi

Nel quadro della ricerca dei contatti tra lo sloveno e il friulano nell'area sonziaca, il presente studio tende a mettere in rilievo le interferenze linguistiche, sorte durante un millennio e più in un territorio delimitato, lungo l'Isonzo, uno dei pochi territori dove ancora oggidi s'incontrano il mondo linguistico slavo e romanzo. Si spartiscono l'area sonziaca l'estremo sloveno occidentale e l'estremo friulano orientale. Va sottolineato che le dette lingue non sono mai state tra di loro nel rapporto di diglossia, come è stato, e lo è ancora, il rapporto tra l'italiano, da secoli lingua dominante, e il friulano: nella zona sonziaca le interferenze linguistiche tra il friulano e lo sloveno sono sorte semplicemente per ragioni di un costante contatto.

Il nostro esame valuta i prestiti nei due sensi. Lo sloveno occidentale, goriziano ha ricevuto dal friulano un buon numero di termini che ormai fanno parte del lessico quotidiano e altrettanto il friulano sonziaco dalle parlate slovene occidentali.

Più importanti ancora sembrano i calchi: un prestito lessicale può essere adottato facilmente da una lingua qualsiasi – si pensi alla valanga di angloamericanismi nella vita odierna – e la ragione può esserne semplicemente il desiderio di nobilitare la propria lingua per mezzo di una espressione straniera. Il calco, invece, richiede il contatto diretto: un individuo, trovandosi in un ambiente linguisticamente differente, alieno, è costretto a usare nei suoi contatti quotidiani una lingua che non è la sua, mentre a casa, in famiglia, nella cerchia di amici connazionali mantiene l'uso della lingua materna; lo stesso può valere per l'etnia o parte di essa se per varie ragioni, eminentemente extralinguistiche, subisce l'influenza di un'altra lingua, necessariamente lingua di contatto diretto.

Lo sloveno occidentale ha influito sul friulano sonziaco con dei termini che possiamo definire prestiti di necessità, vale a dire, per i concetti fino allora sconosciuti o per le cose materiali, tipiche della lingua in contatto, come capi d'abbigliamento, pietanze, giochi, divertimenti, o termini specifici per una data scienza, ad es. quelli di fenomeni carsici. A volte lo sloveno parlato funge da mediatore tra il tedesco austriaco e il friulano il che non può destare meraviglia, giacché la frontiera secolare del potere politico tra l'Impero asburgico e la Serenissima fu il fiume Judrio e la città di Gorizia area d'incontro tra il friulano, lo sloveno e il tedesco. Giudichiamo più importanti ancora calchi sintattici; mettiamo in rilievo, tanto per offrire un esempio, nella letteratura friulana (Carlo Favetti, ad es.) la violazione della *consecutio temporum* che riflette nell'impiego dei paradigmi del verbo la costruzione del periodo alla slovena.